

ЕВРОЦЕНТРИЗЪМ И АНТИЕВРОЦЕНТРИЗЪМ В ЛИТЕРАТУРНАТА ТЕОРИЯ НА ЛАТИНСКА АМЕРИКА И ЕВРОПА*

ДЕСИДЕРИО НАВАРРО (КУБА)

Многостранны и много разнообразни са били формите на изява на схематизъм в науките за културата: в литературата, естетиката, културологията и др. Нека само си припомним „презентизма“, „пасатизма“ и отклоненията „поезиоцентризм“ и „романоцентризм“ в литературната теория, както и „реализмоцентризма“, „литературоцентризма“ и „пластиконцентризма“ в общата естетика. Но благодарение на многобройните автори от различни специалности и страни, между които не липсват латиноамерикански изследователи, естети и литератори, днес вече знаем, че най-разпространеният израз (както исторически, така и географски) на науките, отнасящи се до културата, не е нищо друго освен механичното пренасяне на обобщения, направени върху материалната база на едни страни и народи, към действителността на други страни и народи. В литературознанието, естетиката, историята на изкуството и други области на културата това противозаконно пренасяне или универсализация на закони и категории се е появило главно като *западоцентризм* или, по-точно казано, като *евроамериканоцентризм*. Трябва да се подчертае наречieto „главно“, тъй като често се забравя или не се познава съществуването на честите прояви на азиоцентризм, афроцентризм и други регионални „центризми“ в споменатите науки.

Въпреки това, когато преразглеждаме от този ъгъл най-обширната литература по тези дисциплини, можем да се уверим, че много често към „периферията“ са запратени не само Азия и Африка, но и дори Латинска Америка и Източна Европа, както и Канада (или цяла Северна Америка). И ето защо думата „евроцентризм“ престава да бъде изясняваща, за да се превърне в було, хвърлено върху същността на въпроса. В нашата Америка Роберто Фернандес Ретамар е показал, че предполагаемите прояви на „евроцентризм“ в литературните проучвания почти винаги са били в същност прояви на „западоевроцентризм“, защото в такива схематични пренасяния източноевропейската литература в повечето случаи също е била обречена да стои в периферията като латиноамериканската литература.¹ И не са малко литературните теоретици и историци от самата Източна Европа, които като съветската компаративистка Ирина Неупокоева са забелязали и критикували явления от такова естество в множество произведения на техни западни колеги.²

* Доклад, изнесен на Международния симпозиум по литература и идеология, организиран от Автономния университет в Ниево Леон, Мексико, и проведен от 11 до 15 май 1981 г. в гр. Монтеррей.

В този смисъл можем да добавим от наше име, че западоевроцентризмът често пъти е бивал просто франкоцентризм. Измежду другите примери е достатъчно да се позовем на два факта, изнесени на бял свят съответно от известния немски литературен историк Ернст Робер Курциус и от полския теоретик-марксист Хенрих Маркиевич. Първият разкри, че френската компаративистика и особено Ван Тигем окарикутира историята на европейските литератури от 1500 година насам, като насила ги натика в една тясна абстрактна схема от развитието на френската литература,³ а вторият разобличи факта, че често пъти натурализмът определян по такъв начин, че се свежда до золизъм, като по този начин се затваря пътят за вникване в английския и руския натурализъм.⁴

За да избегнем неологизми и неудобни повторения, ще продължим да употребяваме тук традиционните термини „евроцентризм“, „евроцентрист“ и техните производни, но със следната забележка: занапред, когато говорим за „евроцентризм“, ще имаме пред вид една литературна и естетическа мисъл, която издига за „център“ на своите обобщения или литературите и изкуствата на Европа и Северна Америка, или изключително тези на Западна Европа, и в същото време свежда до „периферия“ останалите литератури и изкуства в света. Такова ограничение на полето, в което ще се съсредоточи нашето внимание впоследствие, по никакъв начин не означава, че не приемаме валидността на много от тях, очевидна в няколко случая, за по-обширни и по-ограничени „центризми“, които също включват цяла Европа или част от нея: между тях западоецентризмът и франкоцентризмът.

Може би е необходимо да се подчертае още веднъж, че евроцентризмът не е доминираш в творчеството на изследователи и критици от Европа и Северна Америка, а че също така намира място в науката и критиката на Изток — както отбелязва съветският ориенталист Николай Конрад, в тези на Африка и на Латинска Америка, както вече са отбелязвали различни писатели от нашата Америка.

От друга страна, трябва да признаем без заобикалки и недомлъвки, че въпреки враждебността си към схематизма, както и към емпиризма, литературната теория и марксистическата естетика не е избягнала прояви на евроцентричен схематизъм, а в същото време не са липсвали литератори и естети немарксисти, които благодарение на осторожността си и придържането си към фактите от живота са се издигнали до концепцията, не само чужда на такъв схематизъм, а дори противоположена нему като програма (такъв е например случаят на известния френски компаративист и ориенталист Рьоне Етиембл). Но също трябва да се признае, че измежду най-радикалните критици на евроцентризма са стояли изтъкнати учени-марксисти (като например съветските компаративисти Виктор Жирмунски и Николай Конрад). Позволете ни впоследствие да приведем един ясен пример за това противоречиво състояние на нещата.

През 1936 г. изтъкнатият полски социолог и емпирист в областта на културата и изкуството Станислав Осовски предупреди, че „философията на изкуството или т. нар. обща теория за изкуството представлява в същност теория на европейското изкуство“ и че „от момента, в който твърденията на общата теория за изкуството или естетиката ще са валидни за всякакъв вид творчество и за всички среди, то ограничаването до материалите от европейската традиция неведнъж е давало лоши резултати“. Като преминава към конкретни примери, Осовски добавя:

„Различните класификации на изкуството, които имат претенции да са общовалидни, в най-добрия случай са класификации на традиционното европейско изкуство. Неговият относителен характер се проявява ясно, когато ги сравним с класификациите в индийската или китайската теория за изкуството. За един китайец би било неадекватно, ако някой му каже, че живописиста принадлежи към статичните изкуства, към изкуствата, „които не се развиват във времето“, според европейската теория за изкуството. Китайецът добре знае, че големите творби на живопис-

ста са свити на руло и че се разглеждат по начин, подобен на четене на стихотворение: постепенно се разгъват от един свитък и едновременно се навиват в друг така, че образът пред очите ни непрекъснато се развива и във всеки момент виждаме само част от него; и точно това „развитие на образа във времето“ поставя специфични въпроси пред композицията.“⁵

Въпреки това и дори няколко десетилетия по-късно най-изтъкнатият съвременен съветски естет-марксист Мойсей Каган, изследвайки морфологията на изкуството в най-важното си произведение „Уроци по марксистко-ленинска естетика“, разделя изкуствата на *пространствени* или *статични*, на *темпорални* или *динамико-процесуални* и на *пространствено-темпорални* и като повтаря вече традиционната евроцентристка грешка да не се взема пред вид особеността на китайската живопис, поставя живописца изобщо, без никакви забележки, начело на чисто пространствените статични изкуства, следвана от графиката, скулптурата, архитектурата и приложните изкуства.⁶ И, както изглежда, с тази грешка авторът е прегрешил не само спрямо китайската живопис, а и спрямо живописца изобщо. И то защото внимателното сравнително изучаване на това, което на пръв поглед би му изглеждало като особеност изключително на китайската живопис, би могло да го доведе до „откривачето“ на темпоралността на възприемането на произведението на живописца изобщо (особено подчертана в китайската живопис), закономерност, която е проверена експериментално и още през 1943 г. известният чешки естет Ян Мукаржовски се основаваше на нея в труда си „Интернационалност и неинтернационалност в изкуството“.⁷

Там Каган показва, че не е доловил един факт и един теоретичен проблем, които пък са били забелязани и посочени съвсем ясно от друг изтъкнат естет-марксист в родината му и също литературен теоретик Юрий Боров. Последният писа преди години:

„Освен това категориите и критериите за изкуството в европейската естетика нерядко са неподходящи за изучаване изкуството на народите от тропическа Африка. Необходимо е да бъде поставен и разрешен за в бъдеще един теоретичен проблем, толкова актуален, колкото е принадлежността, взаимната приложимост на категориите от естетиката на европейските и африканските народи, както и на източните.“⁸

Пред вид известни неясности и грешки в някои от трудовете на латиноамерикански автори, които наскоро са засягали въпроса за теоретико-литературния евроцентризъм, ни се струва, че вече се налага, става неотложно да се направи разлика между евроцентризъм в методологично отношение и евроцентризъм в теоретично отношение в буквалния смисъл на думата. Първият, който не е нищо друго освен свеждане до европейския материал (и северноамериканския) при построяването или при проверката на обобщения с претенции за универсална валидност, може да се дължи на множество причини, които тук се налага да бъдат изброени:

1) недостатъчен наличен материал от неевропейските литератури (както беше до сегашното столетие с източните литератури);

2) недостатъчното научно познаване на тези различни литератури, дължащо се на недостига и даже на липсата на исторически изследвания и дори на теоретични (не само в Европа, но и в самите страни, чийто плод са те, и често пъти по-малко в последните);

3) физическата невъзможност, така да се каже, един единствен изследовател или дори малка група такива да са овладели дори основните литератури от различните области на планетата през различните периоди от историята (не без основание засега се смята за утопична организационната програма, предложена от Ръоне Етиембл за превъзможване на евроцентризма, а именно създаването на институти, всеки от които да обединява от петнадесет до двадесет специалисти, познавачи на различни литератури и владеещи поне една дузина езици всеки един от тях);

4) т. нар. културни, естетически и литературни („a priori“), „а priori“⁹, т. е. знанията, опитът и личните вкусове, придобити от изследователя в течение на живота му, които влияят върху неговото възприемане на „чужди“ литературни факти и само му позволяват да види общото с „неговите“ или го подтикват да пренесе върху тях онова, което е само една особеност от „неговите“, като прави от първите и в двата случая „повторения“, които не са необходими за теоретичното обобщение;

5) пристрастното, схематичното отношение към твърдението за единството на литературата в следното фалшиво съждение: щом литературата е една, тогава категориите и общите закони от една регионална, областна и даже национална литература са валидни и за останалите литератури по света;

6) идеологическата тенденциозност в съгласителство с интересите и нуждите на една определена социална класа — империалистическата буржоазия от големите капиталистически столици, в определени историко-социални условия.

Както можем да забележим, в такъв смисъл евроцентризмът невинаги представлява грешка, ако го сметем погрешно научно отношение, а би могъл да е и „нешастие“, наложено от външни сили, чужди на волята на теоретика и срещу които той може би се е опълчвал. Също така е ясно, че методологичният евроцентризм невинаги представлява резултат от една методологическа перспектива, която на свой ред е инструмент за потисничество на създалата я империалистическа буржоазия, както вече е било поставяно на въпрос или предполагано погрешно у нас.

Нека сега да разгледаме евроцентризма в теоретично отношение. Създаден чрез присъждането на универсална валидност на европейски регионални обобщения, които не отговарят на действителността при неевропейските литератури, той се дължи само на една причина: на евроцентризма в методологическо отношение. Но ако последният, както току-що установихме, е грешка само в определени случаи, то евроцентризмът в теоретично отношение винаги е грешка, в смисъл на непридържане към научната истина. Би могло да се възрази, че ако това е така, то евроцентризмът в методологичен план също винаги ще представлява грешка, понеже води до евроцентризм в теоретичен план. Но истината е, че той невинаги и не непременно води до евроцентристката грешка във втория план. А това е така поради единството на литературата, защото с всичките си неизброими регионални, областни и национални различия всички литератури в света са едно и също уникално явление. Тази постановка, дори между марксиста, не може да бъде приведена като един догматичен и обезателен (*deus ex machina*) *deus ex machina*, но не може да бъде и защищавана от марксистка гледна точка с аргумента, че „литературата (...) е една, т. е. литература“¹¹, тъй като това не е нищо друго освен едно (*petitio principii*) *петицио принципи*, което приема като доказателство презумпцията, че всички литератури в света са едно и също явление (литература) или точно онова, което иска да докаже. В науката, за да бъде доказано единството на няколко явления в дадено отношение, е необходимо да се установи съществуването на съответен брой определени закономерности, общи за всички тях. Изучаването на историята на различните литератури в света позволява да се твърди, че съществуват закономерности в развитието, общи за всички тях; и сред тях се намират преди всичко посочените от Николай Конрад: историческото изменение на композицията или (*corpus*) *корпус* на литературата; процесът на отделяне и обособяване на литературата по отношение на философията, науката и другите изкуства; наличието на системи, в които литературните явления са във взаимовръзка; процесът на създаване, развитие и отмиране на тези системи и на тяхното взаимно заместване; връзката между заместващите и заместващите системи чрез приемствеността на културното наследство и генетичната зависимост на жанровете; съществуването на взаимоотношения с други литера-

тури; и накрая изменението на характера, формата и границите на литературата в съответствие с големите исторически промени в социалния субстрат.¹²

При наличието на това единство нищо не спъва откриването на белези в дадена регионална, областна или национална литература, отнасящи се изключително за тази литература, а също и на общи белези за всички литератури. Защо теоретикът сам би могъл да види в нея и да счете за универсално валидни, отново погрешно, специфични регионални, областни и национални белези, а да не забележи някои всеобщи белези? Кои са доказателствата за разпространеното съществуване на подобна „слепота за универсалното“ и как би могла да се обясни тя?

Но фактът, че евроцентризмът в методологическо отношение не води непременно до теоретико-литературни грешки, не значи, че той не включва някои предположения, а именно методологическият евроцентризм предполага по-големи или по-малки рискове да се сгреша — в зависимост от широтата, разнообразието и представителността на взетия под внимание материал, постоянната неувереност, необходимостта от проверка и емпирично доказване на истинността с екстраевропейския материал, както и произтичащата от това възможност за оборвания и поправки. И преди всичко фактът, че той не води непременно до теоретико-литературни грешки, не може да скрие от нашия поглед и другия факт, не по-малко реален нито по-маловажен — че той често води до такива грешки.

Точно тази винаги съществуваща възможност изучаването на материалите от други литератури да определи съществени изменения в общата теория, създадена на базата на материала само от една или от няколко европейски литератури, е използвана дори от един изследовател от самата Европа, за да припише особено значение, дори универсално, на стилистиката на своите национални език и литература, малко вземани пред вид от европейските теоретици. Ето как през 1970 г. унгарският теоретик и историк Миклош Саболич пише следното:

„Има ли, може ли да има унгарското стилистично проучване своя собствена цел, собствен облик? Може би да, и то от две гледни точки. Едната от тях е, че естеството, характерът, правилата и изразните средства, специфични за унгарския език, могат да видоизменят значително съвкупността от примери, правила и твърдения на стилистиката въобще, изведени досега предимно от романските, германските и славянските езици.“¹³

А също благодарение на тази възможност, която стои като дамоклевия меч над толкова плодове на евроцентристката методологична теория, лесно би могло да се отгатне в такива моменти още колко пъти ще трябва да слушаме такива всеобхватни и радикални възражения като това на Етиембл преди няколко години:

„... само заради това, че тя е такава, каквато е, японската литература сравнява със земята, само с един удар и завинаги, нашите теории за епоеята и нейните взаимоотношения с романа; и със същия удар унищожава теорията, която Люка и Голдмън впоследствие съчиниха за романа.“¹⁴

Възможни са най-разнообразни реакции срещу евроцентризма в сферата на литературната теория. Една от тях би бил един антагонистичен латиноамериканоцентризм, афроцентризм или азиоцентризм. Друга би могла да бъде частично „предявяване на права“ за място на родната национална или регионална литература в „центъра“ (редом с европейските). Една трета реакция би било емпиричното отрицание на възможността да се построи една литературна теория извън теориите за националната, областна или регионална литература, т. е. на възможността да бъде създадена теория за литературата „изобщо“. Но тези реакции биха били неприемливи. Първите две, защото само биха покровителствували и увековечили под друга форма „етноцентристкия“ схематизъм, който в същност представлява нездравото ядро на евроцентризма. А последната, защото би отричала това единство на литературите в света, което е било устано-

вено благодарение на откриването на общи закономерности. Необходимо е да добавим, че не всички тези видове антиевроцентристки реакции са наши хипотетични построения, понеже някои са се появили вече в световните литературни проучвания през последните десетилетия. Именно първата теоретико-методологична антиевроцентристка реакция в нашата Америка възприе третата от посочените форми: имаме пред вид основните постановки на Робърто Фернандес Ретамар в статията „За теория на латиноамериканската литература“, публикувана през 1973 г. Тези постановки, които малко по-късно бяха превъзможнати от самия кубински теоретик (в труда му „Някои теоретични проблеми на испанско-американската литература“, публикуван през 1975 г.), имаха за център тезата „една теория за литературата е теорията за една литература“¹⁵.

Но съществува и друга възможна реакция срещу евроцентризма, реакция, която е имала вече конкретни изрази в теоретиколитературните и методологични световни трудове: изискването общата теория за литературата да се изгражда върху основата на сравнителното изучаване на различните литератури в цял свят. В теоретичната практика тази реакция съществува вече в три варианта. Едната от тях, заинтересована изключително от определяне на истински универсалното, изисква само общата теория да се гради на базата на сравнението между литературни произведения от цял свят (без да се пренебрегват вече съществувашите национални и други обобщения). Друга, заинтересована преди всичко от изучаването на частното и специфично регионалното, областното и националното, изисква първо да се изградят частните теории, „не-универсално общи“, което ще рече регионални, и т. н., и че само след това, изключително на основата на сравнителното изучаване на тези теории за литературите от цял свят, да се започне изграждането на една истинска универсална теория.

Първият вариант е намерил най-ясен израз в увода на Ръоне Етиембл към книгата му „Съчинения за (истински) обща литература“, публикувана през 1974 г. Критикувайки евроцентризма от „Литературна теория“ на Уелек и Уорън, в нея Етиембл пише:

„Що се отнася до списъка на личните имена, ама че мнения! Шекспир в изобилие, а Шикамату, който заслужаваше да бъде споменат, въобще не фигурира. (. . .) Нито един Ибн в сборника на „Литературна теория“. Да, но какво да мислим за една литературна теория, която пренебрегва арабските и индуските реторики и изопачава китайските и японските творби? Която дори не се опитва да включи в своите резюмета всичките ни познания относно семитските, угрофинските, тюркско-монголските и малайски литератури и която малко се интересува от оралните литератури на Африка и от онова, което е оцеляло от доколумбовите литератури; която разисква относно поемата и стихотворството, без да отдаде на *касидите*, *рубайте*, *заджаал*, *й'еу*, *пантум*, *хайку*, *уака* и т. н. онова, което им принадлежи по право. За да бъде изготвена литературната теория, изписана с наистина определен телен член (Уелек и Уорън предлагат в най-добрия случай *една* литературна теория — тази на техния малък свят, малко провинциален), без съмнение ще трябва да се почака. (. . .) Всяка теория, която се построява изключително въз основа на европейските явления, няма да има стойност занаяпред. Трябва да започнем отново от нула. Ще се опитаме“¹⁶.

Вторият вариант, доколкото ни е известно, е намерил своя пръв израз в нашата Америка, в размишленията, с които Роберто Фернандес Ретамар завършва, пак през 1974 г., вече споменатия труд „Някои теоретични проблеми на испанско-американската литература“. Там кубинският изследовател пише:

„И това, че настояваме да се отхвърли безпрепятственото налагане на критерии, създадени от други литератури като необходима стъпка в изграждането на наша собствена литературна теория, в никакъв случай не може да се разглежда като резултат от желание за изолация. Истината е точно в обратното. Нужно ни е да обмислим нашата конкретна литературна действителност, да посочим специфичните ѝ белези, защото само така в цялата планета ще узнаем кое е общото, ще забележим реалните връзки и един ден ще можем да достигнем до онова, което ще бъде една истинска обща теория за общата литература.“¹⁷

И в двата варианта съществува една методологична предпазливост, която е преувеличена в няколко смисла — от една страна, се внимава да се построи

истински обща литературна теория, започвайки от нула (*ab ovo*) *аб ово*; от друга страна, предпазливостта да се изгради тази теория главно по индуктивен път, и то чрез пълни индукции или възможно най-пълни. Според нас тази предпазливост е малко преувеличена. Въпреки това след толкова евроцентристки крайности и дори сред тях я считаме за оправдана и до известна степен здравословна. Във всеки случай тя би могла да предизвика нов спор, безсъмнено навременен и плодотворен, около проблема за методите за построяване на теориите в литературознанието, както и в частност едно теоретично и историческо изучаване на собствените възможности и ограничения на индуктивизма и на дедуктивизма както на структуралистичния (например Барт), така и на марксисткия (например Люка) освен всички други.

Третият вариант на тази последна форма на антиевроцентристка реакция се различава от втория и съвпада с първия по това, че не дава преимущество на изработването на регионални и т. н. теории, а се ориентира направо към една обща литературна теория, но се различава от другите два по това, че е чужд на тяхната крайна предпазливост. Той не счита, че е необходимо да се сравняват със земята всички вече съществуващи и предполагаеми универсални постановки, нито да стои в очакване на онези, които биха се появили в течение на сравнителното изучаване на творби и теории на литературите от цял свят. Напротив, очаквайки повече от единството на универсалната литература, счита за необходимо да бъдат прегледани тезите чрез противопоставянето на истински универсален материал. Той не изисква общата теория да бъде съставена изключително по индуктивен път, чрез пълни индукции, или почти пълни, и приема контрастацията на хипотетично-дедуктивни конструкции по пътя на сравнителното изучаване на универсален литературен материал.

Този вариант не се е проявил много ясно в нашата Америка. Едно внимателно прочитане показва, че към него водеше цялата насоченост на констатациите на Фернандес Ретамар в гореспоменатия труд; и въпреки това при разглеждането на въпроса за общата теория в цитирания преди малко пасаж авторът изведнъж се отклонява от него. Само няколко страници преди това, засягайки изготвянето на общата теория за испанско-американската литература, изследователят беше предупредил: „На голото приемане на категориите и наименованията от метрополиите не може да се противопостави една (*tabula rasa*) табула раз колкото свирепа, толкова и наивна, а едно конкретно търсене и едно внимателно обозначаване.“¹⁸ Тази тактика на проверка и евентуална конвалидация на предполагаемо универсални тези за построяването на регионална испанско-американска теория водеше просто поради разпростирането си до останалите регионални литератури към варианта, който ни интересува, намерил чудесен израз в труда „Старата ориенталистика и нейните нови задачи“ на вече упоменатия съветски компаративист Николай Конрад.

В този труд, според който новата главна задача на ориенталистиката е именно да се подготвят материали, допринасящи за превъзможването на евроцентризма в общата теория, се изисква изработените вече общи категории въз основа на европейски или западен материал да бъдат реконструирани на базата на сравнителното изучаване на материала, характеризиращ изучаваното явление във всички краища на света, където той е налице и особено където се е развил по всеотраслен начин. Там Конрад пише:

„Въпросът тук не се състои в това да се приеме съществуването на Изток на форми, при същи на откритите общи категории в историята на Запада — по-голямата част от учените добре разбират това. Важното е да се възприеме мисълта, че обработката на такива общи категории трябва да се направи въз основа на материали от Изтока и от Запада.“¹⁹

За съветския ориенталист думите на дневен ред в премахването на теоретико-литературния евроцентризъм са преди всичко „преглеждам“, „реконструирам“, „допълвам“, „уточнявам“, „подобрявам“ и др. под.

Според нас този вариант печели ценно време и усилия, които до известна степен се губят при другите два, но в същото време недоглежда нещо важно, което вторият посочва и подчертава. Така че към тези три горепосочени варианта бихме желали да прибавим сега от наша страна един четвърти, чието единствено предимство над предишните се състои точно в това, че обединява всички правилни постановки, заключени в тях, и установява един взаимно допълващ се характер между тях.

Нашето предложение цели да запази и да съчетае гледището (нито индуктивно, нито дедуктивно), което предлага Конрад за изработването на една доказано универсална теория, и това според нас представлява съществен принос на крайната емпиристична реакция и на индуктивната във втория посочен вариант, а такива като тях се проявиха съответно в двата цитирани труда на Фернандес Ретамар. Имаме пред вид посочването на необходимостта от изготвянето на теории за различните регионални, областни и дори национални литератури.²⁰ Ако такова построяване на частните теории се базира не само на построяването по индукция, а също и на контрастацията между дедуктивни хипотези, не само на конструкцията на нови обобщения, а и на ревизията на „стари“ обобщения, за които се предполага, че са валидни също или само за изучаване на дадена литература, то би се намирало в тясна и диалектическа връзка на взаимно обогатяване и усъвършенстване с успоредното изготвяне на доказано универсалната теория. На нея се пада задачата да постигне специфичното и частното регионално, областно и национално, те да дадат своето отражение в усвояването на теорията, т. е. да се построят някои от необходимите медиации за анализа и критиката на конкретни литературни творби. Югославският теоретик Станко Ласич е напълно прав, като твърди, че „за всеки сериозен изследовател вулгарният марксизъм, вулгарният екзистенциализъм и вулгарният структурализъм трябва да бъдат противни преди всичко защото прилагат пряко най-общите изведени категории към частните случаи.“²¹ И въпреки че нашето мнение е, че греша, като отрича недостига на емпирични синтези (тъй като избилствуват само отнасящите се за западните литератури от XIX и XX в.), има право при формулировката на останалите твърдения в следващия откъс:

„В лингвистичния структурализъм Йелмслев обоснова въпроса за медиациите и е от особен интерес фактът, че неговите езикови плоскости (схеми — норма — употреба) напомнят на Хегеловата триада — общо, частно и специфично. Що се отнася до литературната теория и до литературата като наука въобще, в това отношение тя се намира в началната фаза. Не му липсват много начални понятия и дедуктивни търсения, извлечени от тях, а една система от медиации, която започва от дедуктивния процес и от практическия опит и създава *една развита мрежа от понятия, базираща се на единствения изходен принцип*: науката. Или поне липсва един интензивен, жив и обоснован процес на разклонение на литературознанието.“²²

Ето главната причина създаването на тези медиации да се окаже особено важно за изследователите на конкретните литературни произведения на литературата от субконтинента, тъй като те ще представляват „теорията на испанско-американската литература“, предложена от колумбийския теоретик Карлос Ринкон.²³

Като се признава възможността и необходимостта от теории за регионалните, областните и дори за националните литератури, се налага разделянето на литературознанието и определянето на литературната теория. Както у немарксистическите автори (например Уелек и Уорън), така и при автори-марксиста (например чешкия теоретик Йозеф Храбак) може да се наблюдава традиционалното разделяне, според което литературната теория се занимава с универсално общите проблеми, „обща за всички литератури“, в противоречие с

литературната теория и критика, които се занимават с „проблемите на конкретни произведения от дадена литература или група литератури“²⁴. „Универсалната“ опозиция („специфично или частно“) като разделителен и определящ фактор се проваля от признаването на проблеми, които не са универсално общи (но са такива на регионално, областно или национално ниво) в качеството на законните обекти на обобщаващото дело на литературната теория.

Не липсват и такива, които считат за нецелесъобразна самата мисъл за една „теория на испанско-американската литература“ и изобщо за теории за различните регионални и други литератури. Те намират логично противоречие между универсализаторската цел на теорията и географския характер на целта им в тези случаи. В такова едно гледище е очевидно некомпетентното схващане за литературната теория. Според него, за да бъде призната една система от хипотези за система от закони или за теория, хипотезите от тази система трябва да бъдат универсално общи, т. е. валидни за всички частни и специфични случаи от дадения тип явления в целия му пространствено-темпорален обсег. Такова схващане, което свежда литературната теория до общия знаменател на всички литературни произведения, съществуващи в историята на човечеството, се дължи на непознаването на логичното изискване, че в науката се налага, за да бъдат приети хипотезите за закони, не „общата универсалност“, а, както правилно е посочил Марио Бунхе, известният методолог на научния анализ, „общност в някакъв смисъл и в някаква степен“ или според друга мисъл на Бунхе „поне една от променливите, които се появяват във формулата на закона, да има предварително установен числител „за всичко“ или числител „за почти всичко“, или числител „за болшинството от“.²⁵ От гледна точка на това схващане, разбира се, не е възможно да се забележи, че в литературната теория влизат по еднакво законен път теоретични обобщения, които показват общото в различни аспекти и в различна степен — от една страна, се намират най-общите закони (валидни за всички национални литератури, културни области, периоди, течения, древни жанрове (роди, родзахе), жанрове и т. н., а, от друга, специфичните закони (валидни само за една национална литература, културна зона, период, течение, древен жанр, жанр и т. н., но също така и формули, които да включват числителя „за всичко“, „за всякакъв роман“, „за всякакво реалистично литературно произведение“ и т. н.).

Ако въпреки че са валидни съответно само за един жанр и само за едно течение или тип, теорията за романа и теорията за реализма могат да съществуват като истински до литературната теория изобщо, то също така могат да съществуват успоредно с тях теориите за китайската, индийската, японската, европейската литература... и теориите за испанско-американските литератури, предложени съответно от Фернандес Ретамар и от Карлос Ринкон (въпреки че по принцип ще са валидни само за една национална литература или само за една културна зона и благодарение на формули като „за всякакво китайско литературно произведение“ и дори като „за всяко *хайку*“). Ако не е литературна теория и, разбира се, не е и литературна история или критика, какво е тогава поетиката на китайската литература или, по-точно казано, стилистичната теория за санскритската литература (като се включва класическата *аланкарашастра*), или тази за арабския стих, или още по-точно, теорията за гръцкия *епос*, или за руския *сказ*, или за японската драма? Литературната теория не означава собственото име на една единствена теория, която съдържа закони на едно единствено ниво на общност, на възможно най-високото ниво — това на „литературата изобщо“, а представлява общото наименование на *вид* теории, които включват закони на общност в един, няколко или всички аспекти, отнасящи се до литературните явления, както и колективното наименование на *множеството* от теориите, принадлежащи към гореспоменатия вид и повече или по-малко изчерпателно и си-

стематизирано. Изобщо същото трябва да се каже (*mutatis mutandis*) *мутатис мутандис* относно теориите за испанско-американската и латиноамериканската литература.

Съвсем друг въпрос е, че много от обобщенията, които съставляват тези теории за регионалните литератури (или областни, или национални), биха могли да се проявят по-късно като валидни за литературите от цял свят (съответно или от цял един район, или от цяла една област) — така, както много от обобщенията, направени от теорията за романа, се оказват валидни за всички епични жанрове и, в един по-широк план, така, както някои от обобщенията, формулирани от теорията на „литературата изобщо“, се оказват в сила за изкуството изобщо или за цялото духовно и културно творчество. И това ни води до една важна методологическа директива, която обикновено бива забравяна от търсачите на „специфики“ — сравнението на литературен материал от цял свят е необходимо не само за установяване на истинско универсалното в литературите по света, но и за определяне на действително специфичното във всяка регионална, областна или национална литература. Ако се основаваме изключително на материал от една определена литература, може да достигнем до множество обобщения относно структурата и родствеността на литературното произведение, морфологията на литературните творби, историко-литературния процес и т. н. и т. н., но само противопоставянето с други литератури позволява да се различи със сигурност в това множество от обобщения кои отразяват универсални свойства и съотношения и кои отразяват специфични свойства и съотношения за дадената литература. Само такова противопоставяне премахва не само риска да бъде счтено за универсално онова, което е частно, присъщо само на една единствена регионална, областна или национална литература, или на няколко едновременно, но и риска да бъде взето за специфично онова, което в същност е универсално или присъщо на други регионални, областни или национални литератури.

Но винаги трябва да се има пред вид, че специфичното може да засегне неподозирани области, традиционно считани за предели изключително на универсалното. Например в областта на генологията, напук на традиционните схващания, регионалните и областните особености се срещат не само в изолирани жанрове или в цялата система от жанрове, но също и в самото естество на литературните жанрове „изобщо“, в което се опитва да обхване цялата категория „литературен жанр“. Така и го показва по недвусмислен начин голямата полска геноложка и компаративистка Стефания Свварчйска, когато писа следното:

„Немалко важен за обоснования характер на генологията е фактът, че литературата като наука във всички културни сфери признава съществуването на литературните жанрове (*родзале*), но е невъзможно да се отрече, че за един европеец например е трудно да се разбере с един индиец или с един китаец, що се отнася до самото естество на литературните жанрове; нерядко възникват съмнения дали и двамата говорят за едно и също нещо. И така между другото не е много ясно какво „да се прави“ с индийския отличителен белег на жанровете, наречени „раса“, което значи приблизително „състояние на духа“. Свеждането на жанровете от индийската литература и на литературата от нашата културна сфера до една единствена плоскост не е лесна работа. Тенденцията, характерна за някои ориенталски поетики, да се разграничават литературните жанрове според формалната страна — стихотворни системи, стилистично-реторични системи, композиционни системи — намира отпор вследствие на европейското схващане за литературните жанрове.“²⁶

Борбата срещу евроцентристкия схематизъм в литературната теория на Европа е от изключително значение, тъй като от нея зависи много по-нататъшното развитие на литературната теория в тази част на света и в целия свят. Но още по-важна, двойно по-важна е тази борба в теоретико-литературните проучвания в нашата Америка, понеже нас, неевропейците, този схематизъм ни поставя в „периферията“. И да разобличим този прикрит враг, да се вдигнем на борба срещу него и да го принудим сам да се разобличи в тази битка, водена в нашата

Америка, представлява голяма заслуга на кубинеца Фернандес Ретамар пред маркическата наука за литературата на Латинска Америка, заслуга, която е още по-голяма, като се вземе пред вид, че за разлика от съдбата на съвременната антиевроцентристка реакция в европейската литературна теория в нашата страна не съществуваша никакви други трудове освен споменатите наскорошни трудове на Фернандес Ретамар, нямаше постоянни предупреждения на велики мислители срещу теоретико-литературния „центризъм“, национален или регионален, или въобще като възможна грешка. Колко предупреждения като следващите може да представи нашата литературна теория преди 70-те години?

През 1924 г. изтъкнатият съветски литературен теоретик и компаративист Виктор Жирмунски вписа на първите страници на безценната си книга „Увод в метриката. Теория на стиха“ тези предупредителни слова:

„Занапред ще поставяме само въпроси на теоретичната метрика: дескриптивно-историческият материал, преди всичко от историята на руския стих, е приведен за онагледяване на общи тези. Но в границата на всеки език въпросите на метриката се разрешават по собствен път, което зависи в значителна степен от естествените фонетични свойства на даления лингвистичен материал. Затова успоредно с руските примери се включват най-характерните явления за други национални литератури — те служат за основа на сравнително-историческото изучаване на метричните форми. Без такова проучване всякакво построяване на една теоретична метрика неизбежно ще страда от догматизъм и от предубедена едностранчивост.“²⁷

Години по-късно чешките структуралисти в прочутата „Теза“ на Пражкия лингвистичен кръжок също предупреждаваха:

„Изследователят трябва да избягва егоцентризма, т. е. анализа и преценката на поетични явления от миналото или на поетични явления на други народи от гледна точка на собствените си поетични навици и на нормите, втъпнени му чрез възпитанието.“²⁸

И вече по-близо до нашето съвремие прочутият поляк Рôман Ингърден чиято мисъл се насочи към емпиричното през последните години от живота му формулира едно наблюдение, което е особено вълнуващо, тъй като принадлежи ни повече, ни по-малко на един литературен феноменолог, и то не на кого да е, а на най-великия от тях. Ингърден писа в своя труд „За поетиката“:

„За да завършим, още едно наблюдение — поетиката е *обща* теория също и в смисъл, че прекрива границата на *един единствен* език. Тя трябва да вземе пред вид писмени произведения на който и да е език, на който са се появили творби на литературното изкуство. Навярно в научната практика изследователите, които се занимават с поетиката, щеще ограничат с писмени произведения само на *няколко* езика, защото не е толкова лесно да владят чужди езици до степен не само да разбират просто смисъла на литературните произведения, а и освен това да бъдат чувствителни към естетическите стойности, и в частност — към поетичните на чуждите произведения. И ето отгук произтича известна едностранчивост, която трябва да се опитаме да превъзмогнем в общото изследване на автори от различни националности. Но култивирането на поетиката от личности, които освен родния си език не владят *никакъв* чужд език и не познават в оригинал произведения на литературното изкуство, написани на непознат за тях език, задължително ще доведе до толкова едностранчиви резултати, че те ще звучат фалшиво.“²⁹

Не ни се струва случайно, че до 60-те години такива изолирани предупреждения срещу националния или регионалния „центризъм“ изобщо и като възможна грешка могат да се наблюдават почти без изключения само у автори от Източна Европа, чиято родни литератури като тази на кубинеца Фернандес Ретамар се поставяни постоянно в „периферията“ от доминиращия евроцентризъм. Въпак подобни предупреждения, все още насочени не срещу евроцентризма в частност и като към действителна грешка от теоретичната практика на миналото и на настоящето, много рядко бяха обект на вниманието на европейските литературни теоретици. Тук бихме могли да попитаме: колко от тези теоретици търгнаха (или потърсиха потвърждение) в материал от голям брой литератури, както европейски, така и неевропейски? И колко от тези, които дори не търгнаха от този разнообразен материал, нито потърсиха потвърждение в него, приеха, че в същност или е възможно те да не са направили обща литературна теория, а само теория за литературата на тази или онази страна, език или област?

Вероятно няма да може да се намери нито един европейски труд по литературна теория, чийто автор да е имал съвременно научното просветление и честността да види евроцентризма в собствения си труд и да го признае, като сведе своята „обща теория“ до една частна теория, регионална, както направи цитираният полски естет и социолог Станислав Осовски, който много години след публикацията на първото и второто издание на труда си „Основи на естетиката“ го отрече като обща естетика в увода си към третото му издание. Там Осовски писа:

„Днес по-ясно си давам сметка (...), че авторът не е излязъл извън сферата от концепции и стойности на известна широка културна среда (...). Става въпрос за международните среди на европейската култура, в които се оформиха нашите схващания за изкуството, за човека на изкуството и за естетическата стойност (...). Вярно е, че в нашите размишления понякога сме вземали пред вид екзотичното изкуство, изкуството от другите култури (...). Гледахме го с очите на един съвременен и образован европеец (...).

В духа на казаното, размишленията в тази книга относно концепцията за естетическата стойност, относно критериите за красота, относно изкуството и творчеството днес считам за труд, който засяга известна сфера от концепции и стойности, присъщи на съвременната европейска култура.“³⁸

Единствено що се отнася до последните две десетилетия, може да се говори за началото на една радикална реакция срещу теоретико-литературния евроцентризъм в литературознанието на Европа и по-точно на някои европейски страни. Но става въпрос само за началото, за една опозиция, която, макар и да е оглавена от големи фигури на литературната теория в съответните страни, все още не е всеобхватна, нито е имала голямо влияние върху изследователската практика на отделни учени и научни институции. И затова антиевроцентристките постановки на авторите от американския субконтинент са важни за упражняването не само на собствената литературна критика и литературен анализ, т. е. на латиноамериканските, а също и за други два контекста — от една страна, този на възприемането на теоретико-литературни произведения, които идват от Европа, и които, ако са от автори-марксиста или от Източна Европа, то те не непременно не са евроцентристки,³¹ и, от друга страна, този на известен дял от европейски литературни проучвания, а именно дяла от латиноамериканистиката, специалност на мода, напумяла в Европа (и в Северна Америка) от 60-те години насам и която за съжаление още не е разтърсена издъно от местната антиевроцентристка реакция.

Също така не ни изглежда случайно, че в Европа са първите, които достигнаха до дейни антиевроцентристски позиции, поне доколкото ни е известно, сред които има компаративисти и ориенталисти като Етиембл, Конрад, Скварчинска, Жирмунски, понеже става дума за специалисти, които в ежедневната си работа имат възможност да наблюдават колко зле „действуват“ категории и закони, считани от науката в родната страна или в родния край за универсални в типологично най-различаващите се литератури от европейската и най-малко свързаните чрез контакти с нея, т. е. китайската, индийската, японската и изобщо източните литератури, и то особено до края на XIX в.

В замяна на това не е трудно да се разбере по обратен път, че антиевроцентристката реакция ще срещне безразличие, скептицизъм или опозиция сред латиноамериканските изследователи и критици на литературата от родния им край, тъй като това са специалисти, които прилагат с пълен успех на пръв поглед и също поради това без особена предпазливост категории и закони, създадени въз основа на европейски материал и за една регионална литература, типологично по-аналогична на европейската и на по-тясно свързаните с нея чрез контакти. В този случай само един изследовател с проникновен критичен и самокритичен дух умее да открива зад привидното напълно успешното приложение признаците на „лошото действуване“ на известни въображаемо универсални обобщения.

Един ранен и особен пример за това ни предоставя Хосе Карлос Мариатеги, когато пише в своите „Седем есета за тълкуване на перуанската действителност“:

„Поради изключителния характер на перуанската литература нейното изучаване не се вписва в използваните схеми за класицизъм, романтизъм и модернизъм, за древно, средновековно и модерно, за народна и литературна поезия и др.“³²

Като че ли всичко наистина показва, че нашата литература принадлежи заедно с австралийската, някои африкански и другите литератури от Америка към онова, което в лоното на Международната асоциация за сравнителна литература е било обозначено като „европейски тип литература“. От наша страна, като се има пред вид, както правилно посочва унгарският теоретик Йщван Съдтер, „фактът, че американските литератури, както и австралийската са част от тази литература, поставя под въпрос дори прилагателното „европейско““,³³ считаме за по-правилно да говорим за един „подобен на европейски тип литература“ по същия начин, както, следвайки латвийско-чилийския историк Алехандро Липшуц, Фернандес Ретамар вече е говорил за една „подобна на европейска култура“.

Съществуването на тази супрарегионална общност предполага без съмнение съществуването на една граница, в която би се разбила всяка евентуална латиноамериканска „спецификомания“, всякаво изолаторничество, по-скоро антиевропейско, отколкото антиевроцентристко. Но също така е вярно, че не знаем (а priori) *a priori* къде минава тази граница, която е именно една от неизвестните за разрешаване от теорията за латиноамериканската литература. От друга страна, тя ни напомня, че европейските обобщения, проверени въз основа на латиноамерикански материал, не са задължително универсални, тъй като могат да бъдат просто „подобни на европейски“. Накрая тук се съдържа и покана да се създаде супрарегионален теоретико-литературен синтез — така да се каже, една теория за европодобната литература. Може би ще възникнат съмнения относно вътрешната полза от последната, но истината е, че създаването на тази медиация между регионалния и универсалния синтез има известна помощна стойност, в някаква степен маловажна, за създаването на една доказано универсална литературна теория. Ако с цел да избегнем максимално франкоцентристките деформации в оформянето на понятията от европейските литературни течения е посочена ползата от междинния етап, или на „създаване на литературно течение за няколко литератури с подобни еволютивни закономерности“³⁴, такъв степенуван процес изглежда още по-оправдан и целесъобразен в случай, че се създадат много по-общии категории от общоевропейските: универсалните.

Осъзнаването на евроцентристката теоретико-методологична грешка се е проявило по различен начин в Европа и в Латинска Америка. От една страна, не са били родните проучвания (латиноамерикански) на чужди неевропейски литератури (азиатски, африкански) тези, които са разкрили, че известни категории и закони, считани в родната страна или област за универсални, не „действуват“ във всички литератури по света; напротив, приносът на Фернандес Ретамар и на Карлос Ринкѝн е бил в рамките на изучаването на собствената литература (испанско-американска, латиноамериканска), където е била открита тази истина. От друга страна, не се е стигнало до извода, че много от тези категории и закони, предполагаемо универсални, са или могат да бъдат *само* „родни“, а до извода, че те са или могат да бъдат *само* чужди“. В този случай има една дезалиенантна, *деколонираща* интроспекция.

И когато в този контекст употребяваме, следвайки Фернандес Ретамар, думите „колонизация“, „деколонизация“ и други подобни, те не трябва да се разбират само като метафори (например в смисъла, когато слушаме да се говори за литературната теория, колонизирана от лингвистиката). И то защото тук те също правят алюзия за една от истинските причини за известни евроцентристски

прояви в наши дни — за културно-идеологическата колонизация и чрез нейното посредничество на икономическата, политическата и пълната социална колонизация. Дори немарксистът Етиембл е заявил още тогава, че евроцентризмът в „Литературна теория“ на Велек и Варрен не е нищо друго освен „следи от европейско-северноамериканския империализъм“.

В наши дни е възможно и необходимо да твърдим, че в Куба, в нашата Америка, *некритичното* приложение в нашата литературна действителност на теории, закони, категории или прости понятия, създадени изключително на базата на метрополитанските литератури, вече не може да бъде дело на наивно „подправена съвест“, а само плод на предварително идеологическо решение, на една „зла съвест“.

Юли 1980 г.

Преведе от испански *Марта Венева*

Б Е Л Е Ж К И

¹ Roberto Fernández Retamar. Para una teoría de la literatura hispanoamericana y otras aproximaciones. La Habana, Casa de las Américas, 1975, p. 61—65.

² И. Г. Неупокоева. История всемирной литературы. Проблемы системного и сравнительного анализа. М., 1976, с. 54—58.

³ Ernst Robert Curtius. Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter. Bern, Francke, 1954, p. 274—275.

⁴ Henryk Markiewicz. Główne problemy wiedzy o literaturze. Kraków, Wydawnictwo Literackie, 1970, p. 207.

⁵ Stanisław Ossowski. Dzieła. Tom 1 („U podstaw estetyki“). Warszawa, PWN, 1966, p. 358.

⁶ М. С. Каган Лекции по марксистско-ленинской эстетике. Л., 1971, с. 360—361.

⁷ Jan Mukařovský. Zámětnost a nezámětnost v umění. J. M., Studie z estetiky. Praha, Odeon, 1966.

⁸ Ю. Боров. Критика буржуазной теоретико-литературной концепции — важнейшая идеологическая задача. — В: Теории, школы, концепции. Художественный процесс и идеологическая борьба. М., 1975, с. 93.

⁹ Maria Golaszewska. Zarys estetyki. Kraków, Wydawnictwo Literackie, 1973, p. 48—49.

¹⁰ Guillermo Rodríguez Rivera. América Latina y la ciencia literaria. — In: Unión, La Habana, 1979, № 4. Там авторът твърди следното: „Неговата грешка (на евроцентризма — бел. Д. Н.) произтича от подкрепата на една упадъчна идеологическа перспектива, която е метафизична, уязвена в своите научни възможности от факта, че е била и е средство за господство на империалистическата буржоазия, която я е създавала“ (с. 52—53).

¹¹ Guillermo Rodríguez Rivera. Op. cit., p. 53.

¹² Н. И. Конрад. Запад и Восток. М., 1966, с. 458—460.

¹³ Miklós Szabolcsi. A mai stilisztika, M. S. Változó világ — szocialista irodalom. Budapest, Magvető, 1973, p. 209—210.

¹⁴ René Etiemble. Essais de littérature (vraiment) générale. Paris, Gallimard, 1974, p. 11.

Още един пресен пример за изчерпателно и радикално оспорване биха могли да бъдат следните постановки на известния френски литературен социолог и компаративист Робер Ескарпи: „(. . .) Именно чрез новата концепция за литературата възприемаме произведения от епохи и страни, чужди на нашето историческо състояние. От началото на XIX в. историята и критиката на литературата в Западна Европа и нейните подчинени култури са приложили това понятие, от една страна, към миналото, и, от друга, към целия свят. (. . .) Да, но не е явно, че критериите за специфичност, които сме съхранили, са световни или универсални. Има епохи и области, към които не може да се приложи нашата феноменология за литературата, най-малкото защото съотношението денотат—десигнат не е едно и също в един идеографичен език и в един аналитичен език, или защото еквивалентът на онова, което наричаме литература, е бил възприеман понякога като етика, преди да се възприеме като естетика.“

(R. E. Le littéraire et le social. Éléments pour une sociologie de la littérature. Paris, 1970, p. 15.)

¹⁵ Roberto Fernández Retamar. Para una teoría de la literatura hispanoamericana y otras aproximaciones. La Habana, Casa de las Américas, 1975, p. 48. Още в статията „За Празника кръжок и за изучаването на нашата литература“, публикувана през 1972 г., кубинският теоретик беше засегнал въпроса за евроцентризма, но без да надхвърли рамките на едно потвърждение, че *определени* литературни теории са теории за *определени* литератури, т. е. без да достигне все още до общи теоретико-методологични принципи и директиви.

¹⁶ René Etiemble. Essais de littérature (vraiment) général. Paris, Gallimard, 1974, p. 9—11.

¹⁷ Roberto Fernández Retamar. Op. cit., p. 93. Намираме един по-късен израз на този втори вариант в книгата „Chinese theories of literature“ на Джеймс Дж. Й. Лю Там авторът предупреждава:

„Когато пишах тази книга, имах пред вид три цели. Първата и последната е да допринеса за една евентуална универсална теория за литературата чрез представяне на различни теории за литературата, които могат да се извлекат от дългосрочната традиция, независима в основата си от китайската критическа мисъл, чрез което става възможно да ги сравняваме с теории, от принадлежащи на други традиции (. . .) сравненията между онова, което писатели и критици от различни културни традиции са смятали за литературата, могат да разкрият кои критически понятия са универсални, кои понятия са заключени в някои културни традиции и кои понятия важат изключително за една определена традиция. Същевременно това може да ни помогне да открием (тъй като критическите понятия често се базират на действителни литературни произведения) кои белези са общи за всички литератури, кои белези са присъщи само на литератури, писани на известни езици или появили се в някои култури, и кои белези се отнасят изключително за една дадена литература. По този начин едно сравнително изучаване на литературните теории може да доведе до по-пълно разбиране на цялата литература (. . .) Ако сме готови да (. . .) продължим работата си върху тази прастара (. . .) цел към една универсална теория за литературата, тогава би трябвало да вземем пред вид възможно най-голям брой литератури от различни литературни традиции. Надявам се, че западните компаративисти и литературни теоретици ще вземат пред вид китайските теории, които ще бъдат представени в този труд, и няма да продължават да формулират общи теории за литературата въз основа само на опита на Запада.“

(The University of Chicago Press, Chicago and London, 1975, p. 2, 3.)

¹⁸ Roberto Fernández Retamar, Op. cit., p. 83.

¹⁹ Н. И. Конрад. Старое востоковедение и его новые задачи. — В: Н. И. Конрад. Запад и Восток. М., 1966, с. 27.

²⁰ Един автор, който също набляга на необходимостта от тези частни концептуални конструкции, пак от индуктивистична позиция, е съветският синолог Николай Федоренко, който писа следното:

„(. . .) Приближаването на разрешението на въпроса за източните литератури трябва да се осъществи не от позицията на априоризма или на един съществуващ стереотип, създаден по образ и подобие на европейските модели, а обективно, като се има пред вид действителният път на развитието на словесното изкуство на китайския народ. И при това да не се опира на фантазии, колкото и примамливи да са те, а на научния анализ на фактите от литературния процес на Китай, който единствен предоставя възможността да се разкрие естеството на явленията в китайската литература, тървяйки от собствената си същност, а не от онова, което се е породило поради особеността в развитието на европейската литература например. С няколко думи, концептуалността трябва да произтича от изучаването на действителния литературен процес (. . .). Иначе, както гласи китайската поговорка, невъзможно е „да се отреже кракът според мярката на обувката“.

(Н. Т. Федоренко. Проблемы исследования китайской литературы, М., 1974, с. 6—7).

²¹ Stanko Lasić. Poetyka powieści kryminalnej. Превод на полски от Магдалена Петринска. Warszawa, PIW, 1976, p. 159—160.

²² Станко Ласич. Пак там, с. 161.

²³ Carlos Rincón. Hacia una teoría de la literatura latinoamericana. Fundamentos y perspectivas. — In: C. R. El cambio en la noción de literatura. Instituto Colombiano de Cultura, Ediciones „Andes“, 1978.

²⁴ Josef Hrabák. Úvod do studia literatury. Praha, Státní Pedagogické Nakladatelství, 1977, p. 65.

²⁵ Mario Bunge. La investigación científica. Su estrategia y su filosofía. La Habana, Instituto del Libro, 1972, p. 365, Of. Jerzy Topolski. Metodologia historii. Warszawa, PIW, 1973, p. 433—435.

²⁶ Stefania Skwarczyńska. Wsep do nauki o literaturze. Warszawa, Pax, t. 3, p. 67—68.

²⁷ В. Жирмунский. Введение в метрику. Теория стиха. — В: В. Жирмунский. Теория стиха. Л., 1975, с. 11. По-късно, през 1940 г., като се базира на същите тези основания, Жирмунски възхвалява изключителния характер на селото на руския учен Александър Веселовски в областта на поетиката:

„По широтата на научения си кръгозор Веселовски няма равен на себе си не само що се касае за руската наука, но и за световната. В западноевропейската наука той въвежда за пръв път факти от византийската, руската и славянската литература. Веселовски използва много и фолклорно-етнографски материал, регистриран сред многобройните национални малцинства в царска Русия, от финските, тюркските и палеоазиатските народи. За Веселовски няма привилегировани народи и литератури. По този въпрос неговите изследвания на проблеми от „посе-

тиката“ се отличават и превъзхождат „евроцентризма“, така характерен за буржоазните литературни проучвания на Запад.“

(В. Жирмунский. Историческая поэтика А. Н. Веселовского. — В: А. Н. Веселовский. Историческая поэтика. Л., 1940, с. 16.)

²⁸ Пражский лингвистический кружок. М., Прогресс, 1967, с. 31.

²⁹ Roman Ingarden. O poetyce. R. I. Studia z estetyki. T. 1, Warszawa, PWN, 1966, p. 289—290. Вече към 1947 г. самият Ингарден беше почувствувал необходимостта от установяване на емпиричен контрол с компаративистичен характер върху феноменологичния анализ, който трябваше да открие най-универсалните белези на литературното произведение на изкуството в изучаването на само една творба. Тогава той писа:

„Позволете това стихотворение („Stępy akermanśkie“ на Мицкевич — бел. Д. Н.) да ми послужи за пример на произведение на литературното изкуство, в което ще посоча един основен белег на неговата конструкция. Естествено това стихотворение не само притежава своите особености, които не се проявяват в никое друго произведение, но и наред с това представлява творба от даден тип (и то от различни гледни точки). Затова при анализа в търсене на *най-общата* структура за произведение на литературното изкуство трябва, така да се каже, редом с него да стоят и други най-различни поетични творби в нашето зрително поле, за да не включим случайно в общата структура нещо, което да е характерно само за това произведение или също за произведения подобни нему, като например факта, че е написано в стихове.“

(R. I. Z teorii dzieła literackiego. Dwuwymiarowa budowa dzieła sztuki literackiej. — В: Problemy teorii literatury. Подбрав Н. Markiewicz. Wrocław, 1967, p. 7—8.00.)

³⁰ Stanisław Ossowski. Dzieła. T. 1 („U podstaw estetyki“). Warszawa, PWN, 1966, p. 9.

³¹ Един факт, който говори за остатъци от методологическия евроцентризм у европейски изследователи-марксисти, е, че без да съкратят нито една дума от цитираните критики на Етиембл на „Литературна теория“ от Уелес и Уорън, те са еднакво в сила за главните съветски учебници по литературна теория — тези на Тимофеев, Поспелов и Абрамович, както и за един от най-амбициозните и плодотворни съветски опити за създаване на литературна теория: трите цени на тома „Теория на литературата. Основни проблеми в исторически план“, изготвени от екип учени към Института за световна литература „Максим Горки“ при Академията на науките на СССР (въпреки че също така е вярно, че това изготвяне бе осъществено преди 1962—1965 г., т. е. датата на публикуването). И тук има едно утежняващо вината обстоятелство, отсъстващо в случая с Уелес и Уорън: Навой, Фирдоуси, Хафиз, Хайям, Рудаки и Низами, както и други велики източни поети, са класици в националните литератури на множество народи в многонационалния СССР; и *касида, рубая, газела* и други арабски, персийски и тюркски стихотворни форми продължават да бъдат широко използвани и до днес от писателите в съветския Изток. А в случая с авторите на сборниците, издавани или преиздавани през 70-те години, би могло да се отбележи като още едно утежняващо обстоятелство пренебрежението към добре обоснованите предупреждения на техния авторитетен сънародник Коирад в книгата „Запад и Изток“. За да бъдем по-точни, книгата „Основи на литературната теория“ на Леонид Тимофеев, произведение, което наскоро започна да се чете в нашите среди в превод на испански, се проваля напълно под тежестта на антиевроцентристката критика, тъй като построила своите обобщения изключително въз основа на реалистичната европейска литература от XIX в. Тимофеев, който през 1976 г. преиздаде своята книга за пети път, без да въвежда съществени промени в съдържанието, беше създал впечатление, че е разбрал погрешното си евроцентристко становище — през същата година излезе „Речник на литературните термини“, съставен от него и от С. В. Тураев и предшествуван от увод, в който двамата твърдят:

„В това отношение авторите и съставителите направиха усилия да превъзмогнат една различна едностраничност в низ от трудове (в това число и консултационни) — да направят теоретични заключения въз основа на опита на една единствена национална литература. Редом с термините, възприети в европейската литературна теория, в славистиката и в поетиката на народите в СССР, в „Речника“ са въведени научни понятия, малко познати досега, които са се разпространили сред някои източни народи (Индия, Китай, Корея, Япония).“ (Словарь литературоведческих терминов. М., 1974, с. 1.)

³² José Carlos Mariátegui. Siete ensayos de interpretación de la realidad peruana. La Habana, Casa de las Américas, 1973, p. 271.

³³ István Sötér. Système comparatiste de la littérature. — „Neohelicon“, Budapest, № 1—2, 1973, p. 201.

³⁴ Henrik Markiewicz. Główne problemy wiedzy o literaturze. Kraków, Wydawnictwo Literackie, 1970, p. 208.